

Володимир Семистяга
(Луганськ)

З ІСТОРІЇ ШКОЛИ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ШТАБУ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ

Незважаючи на запеклий опір Червоної Армії, війська фашистської Німеччини 1941 року окупували Україну, за винятком східних районів Харківської, Сталінської (зараз – Донецької) і Ворошиловградської (зараз – Луганської) областей. У Ворошиловграді розмістилися уряд, партійно-політичне керівництво, республіканські організації і відомства, штабні установи Південно-Західного фронту тощо. У складних умовах, з урахуванням військової і політичної ситуації, наприкінці 1941 – початку 1942 рр. вони намагалися всіма силами виконувати притаманні їм функції в час війни.

За таких обставин здійснювалась структурна перебудова і Народного комісаріату державної безпеки України. Як свідчать документи, у зв'язку з тимчасовою окупацією української території, його керівництво приділяло особливу увагу організації і координації дій партизанських загонів. З урахуванням першого досвіду штат відповідного відділу комісаріату збільшувався майже вдвічі, а сам він дислокувався при штабі Південно-Західного фронту¹. Невдовзі його було перетворено на IV Управління. Аналогічні структури були сформовані при обласних управліннях. За період з 1 березня до 1 травня 1942 р. співробітники комісаріату разом з відповідними відділами управлінь по Ворошиловградській, Сталінській і Харківській областях сформували і переправили за лінію фронту 19 партизанських загонів та винищувальних груп загальною кількістю 225 чол., підготували для виконання спеціальних завдань у ворожому тилу ще 5 партизанських загонів і 2 винищувальні групи у складі 412 чол. Для посилення диверсійно-розвідувальної роботи ними ж були підготовлені і закинуті у тил ворога 25 груп та 44 агенти-одинаки. Для зв'язку з партизанськими формуваннями та організації розвідувальної роботи лише з Воронезького аеродрому за допомогою ВПС Південно-Західного фронту тоді ж десантували ряд оперативних груп комісаріату².

Особливі надії на широке розгортання антифашистського руху опору в тилу ворога державно-політичне керівництво України поклало на кваліфіковані, спеціально підготовлені партизанські кадри. З цією метою було прийняте рішення про підготовку таких кадрів через IV Управління НКВС УРСР у Ворошиловграді. Саме там організували школу підготовки організаторів партизанських загонів, а для забезпечення радіозв'язку з ними, діючими партизанськими формуваннями – курси радистів. Для цього створили необхідну матеріально-технічну базу. IV Управлінню НКВС України було передано комплекс споруд з багатопверховим будинком

відпочинку «Зелений гай» паровозобудівного заводу ім. Жовтневої Революції. Знаходився він у мальовничій малолюдній приміській зоні Червоний Яр. Сюди завезли відповідне устаткування. Для технічного забезпечення радіозв'язку з партизанськими загонами та диверсійними групами у Ворошиловграді спорудили радіостанцію потужністю 250 ват. Одночасно розпочали будівництво ще двох таких же станцій у Ворошиловграді та Воронежі. Підготували, як на той час, потужну технічну базу готової радіоапаратури, про що свідчить те, що лише заводом №139 були виготовлені і надіслані IV Управлінню НКВС УРСР 100 портативних радіопередавачів спеціальної конструкції³.

1 квітня 1942 р. розпочала роботу школа IV Управління НКВС України, яка після утворення Українського штабу партизанського руху (УШПР) отримала нову назву – спецшкола УШПР. Її ж повна назва – ШОП УШПР – школа особливого призначення Українського штабу партизанського руху, хоч за документацією вона й надалі була відомою як школа IV Управління НКВС УРСР. З перших днів роботи і до ліквідації 1 січня 1945 р. УШПР школа перебувала у віданні ЦК КП(б)У, а в практичній та оперативній діяльності підпорядковувалась начальнику УШПР Т.А.Строкачу. Тому й не дивно, що цей заклад постійно опікали секретарі ЦК КП(б)У М.С.Хрущов, Д.С.Коротченко та інші, заступник наркома НКВС СРСР І.О.Серов, Т.А.Строкач⁴.

Комплектування школи здійснювалось через відділ кадрів УШПР за рекомендацією ЦК КП(б)У лише добровільно. Кандидати подавали заяву до місцевих партійних та комсомольських органів, проходили спеціальну медичну комісію та перевірку територіальними органами НКВС і лише після цього потрапляли до спеціальної мандатної комісії.

Очоловав комісію начальник школи. До її складу входили його заступники, керівники спецвідділів Ворошиловградського ОК КП(б)У та ОК ЛКСМУ, офіцери Управління НКВС по Ворошиловградській області, начальники і командири курсів спеціальних дисциплін, представник відділу кадрів тощо. Пройти такий відбір було нелегко. Наприклад, із загальної кількості рекомендованих до навчання на II курс (радіотехніки) першого набору комісію пройшли лише 92 чол., інші 52 чол. були відраховані⁵.

Отже, школа готувала кадри з двох профілів. Крім спеціалістів для організації партизанських загонів, диверсійно-розвідувальної роботи та забезпечення їх зв'язком з Великою землею, тут стажувалися курсанти і випускники московських спецшкіл, як правило, громадяни України перед десантуванням їх у тил ворога. До числа курсантів першого набору було зараховано 192 чол. Курсанти набували теоретичних знань. Багато часу приділялося практичним заняттям. Ретельно вивчалась зброя різних систем і конструкцій, її застосування, новітня радіоапаратура, орієнтування на місцевості, особливо вночі, робота з картою, встановлення радіозв'язку з різними об'єктами в несприятливих умовах тощо. Отримавши бойове

завдання, радисти додатково опанували матеріальну частину різних радіосистем, порядок входження у зв'язок і правила радіообміну, вчилися самостійно вести радіообмін з різними кореспондентами в умовах, наближених до бойових. Перед десантуванням вивчалась парашутна справа. У залежності від ситуації випускники здійснювали по декілька стрибків з літаків на Воронежських, Ворошиловградських або Ростовських аеродромах, а потім звідти ж відправлялися виконувати спеціальні завдання у ворожому тилу.

В умовах карколомного наростання воєнних дій випуски спеціалістів були прискореними, що не могло не позначитись на виконанні бойових завдань. Особливо це стосувалося радистів: за умов недостатньої кількості радіоапаратури при великому контингенті тих, хто нею опановував, частина випускників була погано підготовлена для двохстороннього радіозв'язку. Якщо кращі з них приймали по рації 100-110, а передавали 80-90 знаків латинського тексту на хвилину, то третина ледве приймали 75-85, а передавала 60-70 знаків. У інших показники були середніми⁶. Тому для виконання бойових завдань керівництво НКВС намагалось досить часто формувати змішану групу: частина випускників московських спецшкіл, особливо тих, хто вже побував у тилу ворога, і частину кращих випускників Ворошиловградської ШОП. З одного боку, це давало змогу уникнути провалу, бо радіоапаратура та живлення до неї було в обох радистів і працювати вони могли лише в парі. Але у випадку непередбаченої ситуації – можливість виконання завдання різко зменшувалась.

Ворошиловградський період був самим складним, напруженим, цікавим і драматичним у житті школи і її вихованців. Саме тоді фундамент її успішної діяльності заклали перший командир і начальник, батальйонний комісар Горбунов, його наступник лейтенант, а в майбутньому полковник держбезпеки Богомолів, комісар школи політрук Шершньов, командир і начальник курсу радіотехніки Теліга, секретар школи Володіна та ін. З курсантами працювало 16 чол. командного складу і 13 чол. вільнонайманих службовців. Незабаром кількість їх зросла до 66 чол. Незважаючи на близькість фронту, а потім розпочату евакуацію особового складу, матеріально-технічної бази, в неймовірно складних умовах 1942 року вони підготували 221 радиста і 1203 підривника. В основному – це представники Донбасу. Так, сімнадцятирічний Володимир Седашев із Слов'яносербська у своїй заяві просив мандатну комісію прийняти його до партизанського загону і запевняв, що він буде чесно виконувати накази командування. Свого слова дотримався: став не лише одним із найкращих курсантів школи, а й радистів УШПР. За зразкове виконання спеціальних завдань в тилу ворога був удостоєний п'яти бойових нагород. При виконанні чергового з них 1944 року загинув у Західній Україні. ...Вісімнадцятирічний Микола Агафонов став курсантом школи після 9 класу. Успішно засвоївши новітню радіоапаратуру, він у листопаді 1942 р. був десантований у глибокий тил ворога, звідки два

роки забезпечував радіозв'язком з'єднання Героя Радянського Союзу Наумова і підрозділ полковника Мельникова, за що був удостоєний п'яти бойових нагород. Після короткотермінового відпочинку 1944 року він знову був десантований у гірськолісову місцевість Чехословаччини і забезпечував особливий підрозділ спеціальним зв'язком з центром. За виконання цього завдання був нагороджений орденом Червоного Прапора і чеським Бойовим Хрестом.

Ворошиловградець Перекотій після сьомого класу 1940 року вступив в обласному центрі до залізничного технікуму, звідки весною 1942 р. з другого курсу пішов до спецшколи. Закінчив її достроково на початку червня і вже в серпні-вересні 1942 р. відзначився як радист оперативної групи при Сталінградському фронті. У ніч з 6 на 7 листопада у складі спецгрупи він вилетів у партизанський загін Потуржанського, що дислокувався в Житомирській області. За кілька кілометрів до місця призначення літак з десантом зачепився за тригонометричну вишку і розбився. Живими залишилось лише п'ятеро. Незважаючи на трагізм ситуації, Перекотій знайшов загін і врятував усю групу. За сумлінне виконання свого військового обов'язку в 1943-1944 рр. Перекотій був нагороджений медалями «За бойові заслуги», «Партизану Вітчизняної війни» I ст., орденом Червоної Зірки. Після невеликого відпочинку 2 вересня 1944 р. він був знову десантований в м. Прешов у Східній Словаччині. 7 вересня противник оточив десант. Розгорівся запеклий бій. Гітлерівці доходили до командного пункту спецпідрозділу, але й тоді Перекотій з пістолетом біля рації відбивав атаки противника, не припиняючи зв'язку з центром. В умовах оточення і безперервних боїв за 1,5 місяці він передав 375 радіограм розвідувального і бойового характеру. Саме завдяки йому партизанське з'єднання ім. Чапаєва прорвало кільце оточення й вийшло у тил 4-го Українського фронту. За цей подвиг Перекотій був удостоєний відразу двох орденів Вітчизняної війни I і II ступенів.

Виконуючи спеціальні завдання, відзначалися й дівчата. Велика шанувальниця поезії вісімнадцятирічна Олена Новікова, виконуючи завдання, потрапила до німців. Загинула героєм, не сказавши жодного слова. Не повернулася із завдання Валентина Точилова, член комсомольського бюро школи, її життя обірвала ворожа куля. Як і життя вісімнадцятирічної Любові Шевцової. Їх подвиг самовідданого служіння Батьківщині – приклад для багатьох поколінь молоді.

Предметом особливої гордості школи стали члени підпільного Ворошиловградського міськкому і обкому комсомолу, зв'язкові ЦК ЛКСМ України, молодогвардійці Віктор Третьякевич, Юрій Алексєнцев, Володимир Серіков, Володимир Загоруйко, Василь і Сергій Левашови, Любов Шевцова. Вони не тільки були кращими курсантами, які достроково засвоїли програму курсів, а й виявили мужність та героїзм при виконанні свого обов'язку і партизанської клятви. Про це сьогодні багато йдеться у літературі. Але невідоме інше. Школа була серйозним «горішком» для абверу та інших

спецслужб Німеччини та Італії. Вони постійно намагалися виявити її місцезнаходження і знищити матеріально-технічну базу, особовий склад. Для цього вони намагалися захопити живими при виконанні спецзавдань когонебудь із її випускників і перевербувати їх, заслати свою агентуру в школу, здобути списки курсантів і викладачів тощо. І де в чому вони досягли успіхів. Завдання полегшувалось тим, що Ворошиловград був окупований і став особливою зоною юрисдикції вермахту. Не обійшлося і без зради, про що свідчать документи керівництва НКВС України.

19 січня 1943 р. заступник наркома НКВС України Савченко інформував ЦК КП(б)У: «Из добытых нами сведений, заслуживающих полного доверия, немецким контрразведывательным органам полностью известен весь личный состав радистов, обучавшихся на курсах в Ворошиловграде, а равно и агентура, подготовлявшаяся там же для использования Украинским штабом партизанского движения и ЦК КП(б)У в тылу противника.

Точно также немецким контрразведывательным органам известны связи по оккупированной территории большинства этой агентуры, которые взяты под соответствующий контроль на предмет ликвидации ее в случае появления в тылу у них.

Значительная часть радистов и агентов из числа подготовлявшихся Вами в Ворошиловграде после выброски их в тыл немецкими контрразведывательными органами задержана, часть из них ликвидирована, а часть перевербована и работает в пользу немцев.

О конкретных лицах, провалившихся и перевербованных немцами, сообщим дополнительно...»⁷.

Безумовно, що це був важкий удар для школи та її керівництва. Сьогодні достовірно відомо, що німецькі та італійські спецслужби влаштували справжнє полювання на випускників першого випуску школи, особливо на В.М.Загоруйка і Л.Г.Шевцову⁸. Вони були виявлені і закатовані разом з більшістю членів краснодонської антифашистської комсомольсько-молодіжної організації «Молода гвардія». Але потрібних свідчень від них так і не отримали. Зрештою, як не отримали вони їх і від тих, що провалилися чи були провалені. Останні воліли за краще загинути, та не стати на шлях зради. Тому повністю розкрити особистий склад Ворошиловградського випуску школи спецслужби противника не зуміли, як і перевербувати на свій бік усіх, що провалилися.

Школа продовжувала діяти і готувати партизанські кадри. Коли на початку липня 1942 р. ситуація різко загострилася і частини вермахту перейшли у наступ, школу із Ворошиловграда евакуювали на станцію Трубецьку, потім – Сальськ і, нарешті, до Сталінграда, куди згідно рішення Військової ради ПЗФ був евакуйований і УШПР. Ще через два тижні школу перевезли у м. Енгельс, а потім перебазували до Саратова, де перебували відповідні українські відомства та організації. У Саратові в 1943-1944 рр.

школа була розташована у міському змішаному ремісничому училищі № 17 по вулиці Циганській. А після звільнення Києва школу перевезли до Святошино, де у 1944-1945 рр. вона продовжувала підготовку спеціальних кадрів.

Усього за роки війни із її стін було випущено 3344 спеціалісти: 769 радистів, 1913 підричників, 572 командири, 14 шифрувальників. За національною ознакою більшість з них склали росіяни – 61,3 відсотка, українці – 34,6 відсотка, 1,3 – білоруси, 2,8 – грузини, вірмени, поляки, євреї та ін. За статтю – 64 % – чоловіки, 36 % – жінки. В основному це була молодь. 66,7 % були комсомольцями, 11 – члени і кандидати у члени партії, інші – позапартійні⁹.

На заключному етапі війни для диверсійно-розвідувальної роботи на території Східно-Європейських держав цей спеціальний центр підготував 930 спеціалістів з числа їх жителів. З них одну групу закинули в Румунію, 11 – в Чехословаччину, 18 – в Угорщину. У цей час навчальний центр відвідували й були залучені до роботи з курсантами разом з українськими спеціалістами керівники урядів, партій і парламентарії цих країн: Ганна Паукер (Румунія), Р.Сланський, К.Готвальд (Чехословаччина), Каллерман, Ревіс, М.Ракоші (Угорщина) та інші.

Отже, незважаючи на складнощі і труднощі воєнного лихоліття, школа успішно витримала двобій з ворожими спецслужбами. Підготовлені нею кадри внесли вагомий внесок у загальний розгром фашизму. Не було жодного випускника школи, який би не мав бойових нагород за виконання спеціальних завдань командування у ворожому тилу. Багато хто з них отримав по п'ять і більше нагород, а три – І.В.Кондратенко, М.М.Фролов, Л.Г.Шевцова були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

Примітки

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 23. – Арк. 1-3.

² Там само. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 188. – Арк. 14-15.

³ Там само. – Арк. 19-20.

⁴ Там само. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 12.

⁵ Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБ України). – Спр. 83582. – Арк. 42-43.

⁶ Там само. – Спр. 83578. – Арк. 34.

⁷ ЦДАГО України. – Ф. 74. – Оп. 22. – Спр. 74. – Арк. 8.

⁸ ДА СБ України. – Спр. 28454. – Т. 1. – Арк. 47-49, 57, 62-63; Т. 2. – Арк. 43; Спр. 2457. – Арк. 217-218; Спр. 51741. – Арк. 9, 11, 34, 52 зв., 99-99 зв.

⁹ ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 14-15.